

هم‌زمان با روز ملی سینما، نقیبی زده‌ایم بر نخستین‌های سینما

در مشهد که عمری ۱۱۳ساله دارد

یک قرن تاریخ روی پرده جادو

رضا سلیمان‌نوری/ خراسان‌پیژوه

سال ۱۳۷۹ خورشیدی در دست در صدمین سال ورود سینماتوگراف به ایران، روز ۲۱شهریور در تقویم رسمی جمهوری اسلامی ایران «روز ملی سینما، نام گرفت. از آن تاریخ تاکنون ۲۲سال می‌گذرد و هنوز هیچ‌کس به‌درستی دلیل انتخاب این روز برای گرامیداشت سینما در ایران را نمی‌داند ولی نامش، این قسمت از تاریخ مشهد را به سال ۱۲۸۰ خورشیدی گره زده است؛ تاریخی که از نورهای منعکس‌شده بر دیوار تالار اعتبارالسلطنه آغاز شد.

نخستین سینماگر مشهدی

«اوانس آوانسیان» برای همه اهل سینما در ایران، نامی آشنا محسوب می‌شود. نویسندگان دایره‌المعارف‌های سینمایی، او را با عناوینی چون اولین کارگردان سینمای ایران، بانی اولین مدرسه بازیگری ایران، نخستین تدوینگر فیلم ایران و نخستین فیلم‌نامه‌نویس ایرانی معرفی کرده‌اند اما بد نیست بدانید که نخستین مشهدی فعال در همه این‌موارد هم هست و علاوه بر این‌ها نخستین بهره‌بردار سالن سینما در مشهد هم شناخته می‌شود. این ادعا را اطلاعات رسمی ثبت‌شده درباره زندگی وی توسط اهل تاریخ تأیید می‌کند.وی که علاوه‌بر نام آوانسیان با اسمای دیگری ازجمله اوانس اوهانیانس، اوانس اوگانیانس، اوانس اوهانیان و اوانف‌هم در کتاب‌های مختلف تاریخ سینمای ایران معرفی شده، روز ۵دی ۱۲۷۹ خورشیدی به روایت ضعیف در عشق‌آباد ترکمنستان و به روایت معتبرتر در مشهد متولد شده است. آوانسیان در پنج سالگی همراه پدر راهی عشق‌آباد و سپس مسکو شد و پس‌از پایان تحصیلات در رشته سینما در هنرستان هنر مسکو و جدایی از همسر،

همراه یگانه‌دخترش در مشهد ساکن شد و با نام «اوانف، به‌عنوان متخصص آپارات در تالار اعتبارالسلطنه مشغول کار شد. آوانسیان سپس مدتی بهره‌بردار همین تالار شد و پس‌از تعطیلی آن به عشق‌آباد رفت اما سال ۱۳۰۸ به مشهد بازگشت و اندکی بعد راهی تهران شد. وی در بازگشت به ایران با توجه‌به آموزش‌هایی که دیده بود، تلاش کرد نخستین مدرسه سینمایی ایران را ایجاد کند. آوانسیان پس از جلب موافقت سعید نفیسی، عباس مسعودی، علی وکیلی و چند تن دیگر برای همکاری در ۲۴فروردین ۱۳۰۹ طی اعلانی از متقاضیان هنر پیشگی

نخستین مدفون سینمایی مشهد

نمایش و فیلم‌های کم‌دی کوتاه پرداخت اما عمر این سینما که بلیت‌هایش یک، دو، سه و پنج‌ریال بود و تماشاگران‌ش آدم‌های تقریباً پولداری بودند، تنها یک ماه‌مضان بود. علت تعطیلی این‌سالن‌رایعضی بدگویی‌های مردم از سینماور در نتیجه کفرآمیز دانستن آن‌از سوی شیخ‌فضل ا...نوری و به‌روایتی دیگر، همراهی

نخستین ترور سینمایی در مشهد

و اما برای پایان بخشیدن به مجموعه نخستین‌های سینمای مشهد، به سراغ کاری رفتیم که نام آن برای بسیاری از جوانان قبل از انقلاب آشناست و بین برخی از خانواده‌های مشهدی دیدن آن جرم محسوب می‌شد. سخن از فیلم مستند سینمایی «خانه خدا» است که به روایتی، نخستین فیلم دینی ایرانی هم محسوب می‌شود. این فیلم همان مورد بسیار خاصی است که

خواست که همه روزه برای ثبت نام به دفتر «مدرسه آرتیستی سینما، واقع در خیابان علاءالدوله‌وقت‌وفردوسی کنونی مراجعه کنند. نخستین فارغ‌التحصیلان این مدرسه، دی ۱۳۰۹ معرفی شدند. آوانسیان هم‌زمان با اداره اولین مدرسه بازیگری ایران تلاش کرد نخستین فیلم سینمای ایران در ژانر کم‌دی رانیز تولید کند. این فیلم صامت که «آبی و رابی» نام داشت و نویسنده، فیلم‌نامه، کارگردان، تهیه‌کننده و تدوینگر آن خود آوانسیان بود، برای نخستین‌بار جمعه ۱۲ دی ۱۳۰۹، در سینمامایاک به‌نمایش درآمد تا بدین‌گونه این‌مشهدی زاده‌ارمنی، مجموعه‌ای بزرگ از نخستین‌های سینمای ایران را به خود اختصاص دهد. آوانسیان سال ۱۳۲۰ در شصت‌ویک سالگی در حالی به گمنامی درگذشت و در قبرستان قدیم آرامنه تهران یعنی آرامستان دولاپ دفن شد که علاوه‌بر این نخستین‌ها، عناوین نویسنده، کارگردان و بازیگر نخستین فیلم با تمام تاریخ سینمای ایران یعنی «سوار سفید،ر» هم‌برای همیشه به‌نام خود ثبت کرد و البته همین عناوین را در فیلم «حاجی آقاآکتور سینما، دومین فیلم و تنها فیلم بازمانده از سینمای صامت ایران نیز در اختیار داشت.

میرزا ابراهیم با مشروطه‌خواهان و در نتیجه درگیری دربار با وی دانسته‌اند. صحاف‌باشی پس از این ماجرا مدتی را به جرم بدهی در حبس بود، سپس با واگذاری پروژ کنتور خود به آرداشس پادماگریان با درشیرخان به‌صورت تبعیدراهی کر بلا شد و پس از مدتی هم به‌هند مهاجرت کرد. البته این پایان کار میرزا ابراهیم نبود و در حیدرآباد دکن، مجله «نامه وطن» را منتشر کرد. وی در ادامه عمر و پس‌از پیروزی مشروطه‌خواهان به ایران بازگشت اما در این دوره از زندگی، مشهد را برای سکونت انتخاب کرد و پس از ازدواج مجدد، مدتی به کار تجارت، سپس مترجمی ارتش انگلیس و سرانجام صحافیگری پرداخت و دیگر به سراغ سینما نرفت، هرچند فرزند او از همین ازدواج، یکی

از مهم‌ترین فیلم‌های مستند تاریخ سینمای ایران را ساخت. بدین گونه بود که وقتی میرزا ابراهیم صحاف‌باشی در سال ۱۳۰۱ شمسی درگذشت و در باغ نادری نزدیک قبر نادرشاه افشار دفن شد، کمتر کسی می‌دانست که وی همان واگردنده نخستین سینماتوگراف به ایران است.

ابوالقاسم رضایی پس از اجرای فیلم نافرجام «آسمان آبی» آن را کارگردانی کرد. هرچند باز به دلیل خاص تر نامش در تیتراژ فیلم ذکر نشد. این دلیل خاص هم هدف سوء‌قصد یا همان ترور قرارگرفتن وی چند روز پیش از اکران فیلم بود. در آن زمان یعنی آذر سال ۱۳۴۵ گروه‌هایی در جامعه وجود داشتند که به دلایل مختلف مخالف پخش این فیلم بودند. برخی منزلت خانه خدا را بالاتر از آن می‌دانستند که فیلمی درباره‌اش ساخته شود و برخی معتقد بودند که سینما محل لهو و لعب است و پخش فیلمی درباره خانه‌خدا

دو تصویر از سر در چند سینمای قدیمی در مشهد، دهه ۷۰

مبلغ «پنج‌شاهی» یعنی یک چهارم یک‌ریال را دریافت می‌کرد. این درحالی بود که تنها در سال‌های پایانی فعالیت این مجموعه، تعدادی صندلی برای نشستن بزرگان شهر در آن قرار داده‌شده بود و در سال‌های نخست، تماشاگران باید بر کف فرش‌شده تالار می‌نشستند و فیلم می‌دیدند. البته در زمان اوج فعالیت این تالار هم موسی‌خان برای جلب مشتری بیشتر با ارکستر نظامی مشترک روس و ایران فعال در مشهد هماهنگی‌هایی کرده و آن‌ها قبل و بعد از پخش فیلم چندآهنگ مختلف در در برابر ورودی تالار اعتبارالسلطنه اجرا می‌کردند تا بدین‌گونه تعداد بیشتری برای دیدن فیلم و حواشی آن به این مکان مراجعه کنند. تالار اعتبارالسلطنه تا سال ۱۳۰۵ خورشیدی دایر بود اما در این سال با توجه به ایجاد چند سینمای دیگر در مشهد، تغییر کاربری داده و تبدیل به کلوب اعتبارالسلطنه شد. بعدها نیز این مجموعه بازسازی و به اداره ثبت اسناد خراسان تبدیل شد.

نخستین فیلم ساخته شده در مشهد

«ابوالقاسم رضایی نخستین مشهدی است که اقدام به ساخت فیلم در این شهر کرد و این مهم را در سی و یک سالگی یعنی سال ۱۳۲۶ با استفاده از فیلم‌نامه‌ای نوشته پرویز خطیبی با نام «عمه خانم، انجام داد و برای آن نام «آسمان آبی» را انتخاب کرد. در این فیلم، علاوه‌بر مهدی رئیس‌فیروز که از هنرپیشگان شناخته‌شده آن دوران ایران محسوب می‌شد، حبیب اژدری، هنرپیشه معروف وقت تئاتر مشهد، هم بازی کرد تا بدین‌گونه لقب «نخستین بازیگر مشهدی سینمای ایران» را به خود اختصاص دهد. البته این فیلم سرانجام خوبی پیدا نکرد، زیرا رضایی مجبور شد به دلیل نبود لابراتوار برای چاپ فیلم‌های رنگی در ایران، این اثر را برای چاپ به آلمان ارسال کند، سفری که بسیار طولانی شد و وقتی سال ۱۳۳۳ فیلم‌های چاپ‌شده به مشهد رسید، به دلیل از هم‌پاشیده‌شدن گروه، امکان تکمیل اثر فراهم نشد تا بدین‌ترتیب نخستین فیلم تولیدی در مشهد هیچ‌گاه امکان نمایش پیدا نکند. این ماجرا باعث شد رضایی دیگر به جز یک مورد بسیار خاص، سراغ کارگردانی نرود و در سال‌های پیش‌از انقلاب به فیلم‌برداری آثاری چون «عمر دوباره» و «زن‌ده باد خاله، هر دو ساخته ۱۳۳۱ و «لغزش» و «گناهکار» هر دو ساخته ۱۳۳۲ و «پایان رنج‌ها» ساخته ۱۳۳۴ و در سال‌های پس‌از انقلاب، به بازی در فیلم‌های «مرد عوضی، ۱۳۷۶، «دارا و ندار، ۱۳۷۸، «یکی بود، یکی نبود، ۱۳۷۹ و «مراپی شیرین» ۱۳۸۰ بسنده کند.

نخستین بازیگر مشهدی

همان گونه که اشاره شد، یکی از بازیگران نخستین فیلم ساخته شده در مشهد یعنی «آسمان آبی» حبیب اژدری بود. اژدری که از وی به‌عنوان نخستین بازیگر مشهدی سینمای ایران نام برده شده است، متولد سال ۱۲۸۰ شمسی در مشهد بود و از سال ۱۳۰۷ به‌عنوان معلم مدارس ابتدایی در استخدام وزارت فرهنگ وقت و آموزش و پرورش کنونی درآمد. او در شماره چهارم سال دوم

نشریه «نامه فرهنگ، منتشرشده در فروردین ۱۳۳۲ به نام «پدر تئاتر خراسان، معرفی شده‌است. حبیب اژدری پس از بازی در فیلم آسمان آبی، یک بار دیگر هم در برابر دوربین کارگردانان سینمایی قرار گرفت و این بار در فیلم «زن‌ده باد خاله، به کارگردانی پرویز خطیبی ساخته‌شده در سال ۱۳۳۱ نقش آفرینی کرد تا بدین‌گونه بار دیگر بر اختصاص عنوان نخستین بازیگر مشهدی سینمای ایران به خود تأکید کند. ناگفته نماند که فیلم‌بردار این اثر، کارگردان نخستین فیلم وی یعنی ابوالقاسم رضایی بود.

در آن باعث جلب جوانان به سینما و در نتیجه گمراه‌شدن آنان می‌شود. درست به همین دلیل هم چند نفر از این افراد اقدام به ترور ابوالقاسم رضایی کردند و او هم که از این ماجرا جان سالم به در برده بود، برای درآماندن از این نوع برخوردها نام خود را به عنوان کارگردان از تیتراژ فیلم حذف کرد تا سال‌های سال به اشتباه تصور شود جلال مقدم، کارگردان نیشابوری‌الاصل سینما که در اصل دستیار رضایی بود، کارگردان نخستین فیلم مستند مذهبی سینمای ایران است.

درنگ

روایتی از سینماهای تخریب‌شده مشهد

نمایش «ویرانی» در سکانس آخر

حسین بیات

اینجا رسم این است که پس از چند سال و فرسوده‌شدن ساختمان سینما، به جای مرمت و احیای آن، مالکان فقط ارزش مکانی آن را می‌بینند و بی‌اعتنا به خاطرات چندین نسل از مردم این شهر، حکم به تخریش می‌دهند. روز ملی سینما بهانه‌ای شد تا این تخریب‌ها را که خاطرات بسیاری را از ما گرفته‌اند، مرور کنیم.

● **تالار اعتبارالسلطنه (۱۳۰۶ تا ۱۳۰۵):** زمان تخریب، نامشخص تالار موسی‌خان اعتبارالسلطنه در کوچه حمام ارگ واقع بوده و و هزارچندگاهی در آن، برنامه‌ای برای اعیان و اشراف شهر برگزار می‌شده‌است. از جمله این برنامه‌ها نمایش فیلم‌هایی بوده‌است که به‌واسطه یک آپارات‌هندلی، روی یک پرده گچی نمایش می‌داده‌اند. دوسالی طول می‌کشد و پای دیگران نیز به‌واسطه پرداخت ۵شاهی به برنامه‌نمایش فیلم «تالار اعتبارالسلطنه، باز می‌شود و به این ترتیب نخستین سینمای مشهد شکل می‌گیرد. گویا استقبال خوب است، آن قدر که در سال ۱۲۹۲ تالار، سینمایی دائمی می‌شود. سال ۱۳۰۶ اما با ساخت سینماهای تازه، تالار از رونق می‌افتد و تنها با نام کلوب اعتبارالسلطنه به حیات خود ادامه می‌دهد تا اینکه تخریب می‌شود و در محلش، اداره کل ثبت اسناد و املاک خراسان رضوی سر برمی‌آورد.

● **سینماملی (نام‌های بعدی: هما، استقلال و جام‌چم) (۱۳۰۵ تا حدود ۱۳۷۰):** «سینماملی»، اولین سینمای دائمی مشهد است که با عنوان سینما در انتهای باغ ملی در نیمه اول سال ۱۳۰۵ و قبل از خیابان جنت دایر می‌شود. سال ۱۳۰۷ با تجهیز سینما نامش به «هما، تغییر می‌یابد تا سال ۵۹ که به‌واسطه مصادره تعطیل می‌شود. این سینما در سال ۱۳۶۶ با نام «سینما استقلال، بازگشایی می‌شود. چندی بعد هم با نام «سینما جام‌چم، به اجاره بخش خصوص درمی‌آید، اما چند سال بعد به دلیل نداشتن ایمنی ابتدا تعطیل، سپس تخریب می‌شود و زمینش هم در سال ۱۳۹۲ به حوزه هنری واگذار می‌شود.

● **سینما مایاک (نام بعدی: فردوسی) (۱۳۰۵ تا ۱۳۶۵):** سینمامایاک در محل سالن اپرای «مادام روزیک توماس» که به نام «مایاک، درست روبه‌روی عمارت چهارطبقه قرار داشته‌است. در سال ۱۳۰۵ دایر می‌شود. ظرفیت سالن مایاک، هزار و ۳۲۰ نفر بوده‌است و پس از یکی از بازسازی‌هایش به «سینما فردوسی» تغییر نام می‌دهد. سینما فردوسی سال ۵۹ مصادره می‌شود و سال ۶۵ نیز بر اثر آتش‌سوزی مختصری، «ناایمن» معرفی و تعطیل و بنایش تخریب می‌شود. البته ورودی و زمین آن همچنان موجود است.

● **سینما دیده‌بان (۱۳۰۶ تا ۱۳۵۶):** یک سال پس از پاک‌گیری دو سینما در مشهد، حبیبی که اداره‌کننده سالن بلییار با لای مغازه‌های حاشیه خیابان ارگ (جنب سینماملی) است، با مشارکت یکی از مهاجران روسیه به نام «علی اف، از فضای بزرگ خانه‌های متروکه پشت سینماملی استفاده می‌کند و «سینما دیده‌بان» را می‌سازد که ورودی‌اش در کوچه عدلیه و خروجی آن در خیابان جنت فعلی بوده‌است. این سینما در سال ۱۳۰۸ با تغییر مدیریت، به «ایران» تغییر نام می‌دهد. «ایران» اگرچه مصادره نمی‌شود، چند سال بعد با ساخت مجتمع تجاری جنت و هتل پردیس به کلی از بین می‌رود.

● **سینما توس (۱۳۱۰ تا حدود ۱۳۳۲):** بالاخانه مغازه‌های فلکه آب در سال ۱۳۱۰ به‌عنوان مسافرخانه توس در اختیار زاخار ماگسارانی است که با برداشتن دیوارها و جانمایی ۲۰۰ صندلی، نخستین سینما در جوار حرم شکل می‌گیرد. این سینما نهایتاً در سال ۲۲ تعطیل و تخریب می‌شود تا در زمینش هتل سپید ساخته شود.

● **سینما متروپل (۱۳۱۰ تا ۱۳۵۸):**

«سینما متروپل» محل «سینما جهان» در سه‌راه دارایی ساخته می‌شود و ۸ده و ۱۳۳۰ با فیلم «مستی عشق» افتتاح می‌شود. خود متروپل پس از تعطیلی، تخلیه می‌شود و در اختیار نیروی انتظامی قرار می‌گیرد.

● **سینما کریستال (نام‌های بعدی: ارشاد و شهر تماشا) (۱۳۳۴ تا اواسط دهه ۷۰)**

کریستال در ضلع شمالی متروپل (محل شهرداری سابق مشهد) به‌عنوان مدرن‌ترین و لوکس‌ترین سینمای شهر ساخته می‌شود. این سینما نیز پس از مصادره تغییر نام و مدتی با نام «سینما ارشاد، به کار خود ادامه می‌دهد، اما رونقی نمی‌گیرد. چاره بعدی تغییر نام و کارکرد است؛ «سینما شهر تماشا» ویژه کودکان و نوجوانان. این سینما در نهایت در دهه ۷۰ به دلیل ایمن نبودن تعطیل و تخریب می‌شود. هتل نرگس در محل ساختمان قدیمی این سینما و سینمای متروپل و سالن تابستانی مشترک این دو سینما ساخته شده‌است.

● **سینما آسیا (نام‌های بعدی: آزادی و فلسطین) (۱۳۳۹ تا ۱۴۰۰)**

«سینما آسیا» در زمینی ششصد مترمربعی در کوچه ارگ نزدیک خیابان خاکی ساخته می‌شود. آسیا هم در سال ۵۹ مصادره می‌شود و ابتدا با نام «آزادی» و چند سال بعد با نام «فلسطین» به میدان می‌آید تا اینکه در سال ۶۴ قسمتی از اتاق‌های طبقه اولش که مشرف به کوچه هستند، تخریب و سینما در نهایت به دلیل نداشتن پروانه از کمیسیون ایمنی تعطیل می‌شود تا اینکه ۲۸ خرداد ۱۴۰۰ به‌طور کامل تخریب می‌شود.

● **سینما مولن‌روز (۱۳۹۹ تا ۱۳۴۰)**

«سینما مولن‌روز» که جمعه ۵ آبان ۱۳۴۰، با فیلم «جنگ در فضا» و ۷۰۰ صندلی در کوچه استانداری افتتاح شده بود، پس از مدت‌ها دست‌به‌دست‌شدن، چندماه قبل از پیروزی انقلاب برای همیشه تعطیل می‌شود و مشمول مصادره‌های سال ۵۹ نمی‌شود. در همین سال‌ها با جمع‌شدن صندلی‌های سینما و تغییر کاربری به تجاری به‌عنوان انبار مورد استفاده قرار می‌گیرد تا اینکه ۱۳۰ اردیبهشت ۱۳۹۹ برای ساخت یک مجتمع تجاری به‌طور کامل تخریب می‌شود.

● **سینما سعدی (۱۳۴۳ تا ۱۳۵۸):** زمان تخریب نامشخص

«سینما سعدی» آخرین سینمایی است که در خیابان ارگ (روبه‌روی ساختمان هلال احمر) احداث می‌شود. این سینما هفتصدنفره در ۱۱ بهمن ۱۳۴۳ کارش را شروع می‌کند. سعدی سال ۵۸ توسط شیخ‌زاده که شخصی مذهبی بوده‌است، واگذار می‌شود و از این طریق به حزب جمهوری اسلامی مشهد می‌رسد و در نهایت ساختمان کمیته امداد در محل آن ساخته می‌شود.

● **سینما آریا (نام‌های بعدی: قدس (۲) و (۱۳۴۸ تا ۱۴۰۰):** «سینما آریا» ۴ اسفند ۴۸ با ظرفیت هزار و ۲۰۰ صندلی در خیابان جم افتتاح می‌شود. این سینما یک بار ۲۹ آذر سال ۵۰ در حادثه آتش‌سوزی به کلی ویران می‌شود و یک‌بار هم در ۳۶ مرداد ۱۳۵۷، زمانی که فیلم «عملیات «رعدوبرق» را بر پرده داشته‌است، قربانی بیست‌ونهمین حریق سربالی سینماهای ایران به‌دست خرابکاران می‌شود که سه‌نفر (نظافتچی و دوچرخه‌نگدار سینما) در آن جان باختند.

این سینما مجدداً بازسازی شد، اما همچون سینماهای دیگر مصادره می‌شود و با نام «قدس» فعالیتش را ادامه می‌دهد تا اینکه ۳۱ خرداد ۱۴۰۰ به‌طور کامل تخریب می‌شود.

● **به جمع این سینماها باید سینماهای تابستانی با ملی (۱۳۹۹ تا ۱۳۱۸) و تماشاخانه باغ نادری (۱۳۰۰ تا حدود ۱۳۰۰)، شاه‌رضا (۱۳۰۹ تا ۱۳۱۸)، خیام (۱۳۱۵ تا حدود ۱۳۳۶) و جهان (۱۳۳۶ تا ۱۳۳۰) را نیز باید اضافه کرد.**

شهر

تاریخ و هویت

پیشینه

سینما

تاریخ

سینما

تاریخ

سینما

سینما

سینما

سینما

سینما

سینما

سینما

سینما

سینما

سینما

سینما

سینما

سینما

سینما

سینما

سینما

سینما

سینما

سینما

سینما

سینما

سینما

سینما

سینما

سینما

سینما

سینما

سینما

سینما

سینما

سینما

سینما